

ТИПОЛОГІЧНА ВАРІАТИВНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНИХ СТИЛІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Наталія ПЕНЬКОВСЬКА

Copyright © 2015

УДК 159.923 : 944

Nataliya Penkovska

TYPOLOGICAL VARIATION IN INDIVIDUAL STYLES OF ACTIVITY OF PRACTICAL PSYCHOLOGISTS

Постановка суспільної проблеми. Професія психолога з кожним роком набуває все більшої значущості у різноманітних сферах суспільного життя, особливо таких, як освіта, управління персоналом, соціальне забезпечення тощо. У цій ситуації закономірно постають завдання підбору кадрів для виконання цієї діяльності і пошуку шляхів підвищення її ефективності. Розробка концептуальних засад побудови індивідуального стилю діяльності практичних психологів є одним із чинників, які цьому сприятимуть.

Мета дослідження: визначити основні характеристики стильових особливостей фахової праці практичних психологів та обґрунтувати можливість побудови на цій основі типології індивідуальних стилів їхньої професійної діяльності.

Авторська ідея. Важливість дослідження проблеми індивідуального стилю діяльності (далі – ІСД) залежить від двох умов, тісно пов'язаних між собою. Перша з них визначається потребою суспільства у продуктивній праці, успішності та ефективності всіх видів діяльності, необхідних для його розвитку та процвітання. Друга зумовлена тим, чи є для цього суспільства цінністю індивідуальний комфорт, успіх і можливість самореалізації його членів. І це зрозуміло чому, адже індивідуальний стиль діяльності – це властива кожній людині своєрідна сукупність, чи радше – система психологічних засобів, за допомогою яких вона врівноважує свої індивідуально-психологічні особливості з тими вимогами, які ставить перед нею конкретна діяльність, забезпечуючи при цьому успішне її виконання при мінімальних незручностях для себе. Сформованість такого стилю дозволяє людині максимально використовувати свій природний по-

тенціал для досягнення поставлених перед нею цілей – суспільних та особистих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема ІСД різнобічно досліджувалася, починаючи з другої половини минулого століття. Методологічний аналіз фундаментальних ідей у руслі зазначеної проблематики здійснили В. Мерлін (1967), В. Шадріков (1982), Є. Ільїн (1987), М. Щукін (1994), Л. Дорфман, О. Лібін (1998). Фундатором цього напрямку наукових пошуків не безпідставно вважається російський учений Є. Клімов (1969), котрому належить визначення ІСД як стійкої системи способів, зумовленої типологічними особливостями, що формується у людини, яка прагне до найкращого виконання даної діяльності.

У такому ж руслі здійснені дослідження співвітчизників ученого К. Гуревича (1970), В. Мерліна (1986), І. Шкуратової (2002), В. Толочек (2005), С. Нартової-Бочавер (2008) та інших. Вивченню стильової різноманітності пізнавальної діяльності (когнітивних стилів) присвячені наукові праці Г. Куценко (1998), М. Холодної (2004), Н. Калугіної (2005).

У контексті зазначеної проблематики особливе місце займають дослідження ІСД представників різних професій, які проводяться на сучасному етапі у сфері психології праці (Н. Амінов, Т. Батуріна, В. Бездухов, О. Білоус, Т. Васецька, Ю. Власова, З. Вяткіна, І. Долгополова, Л. Долинська, Н. Дудніченко, Є. Ільїн, Ж. Ковалів, А. Маркова, О. Насонова, А. Ніконова, Н. Побірченко, Н. Приходько, М. Пряжніков, Н. Черепанова та ін.). Попри зростання в останнє десятиліття ХХІ ст. інтересу вітчизняних учених до різних аспектів професійної діяльності психолога (Ж. Вірна, Н. Іванцова, З. Карпенко, П. Лушин, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, Г. Радчук, В. Рибалка,

М. Савчин, А. Фурман, Н. Шевченко, Н. Чепелева, Т. Яценко та багатьох ін.), спроби вивчати власне ІСД фахівця даного профілю є поодинокими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Перед дослідниками ІСД постає проблема, пов'язана з визначенням особливостей діяльності психолога, успішне оволодіння якими забезпечує ефективність її виконання, і дослідження того, як різноманітні індивідуально-психологічні характеристики людської психіки, взаємодіючи з особливостями життєактивності, утворюють систему вказаного стилю професіонала.

Виклад основного матеріалу дослідження й отриманих наукових результатів. У психології існує чимало підходів, які описують структуру діяльності загалом і структуру професійної діяльності зокрема. На наше переконання, застосування цих підходів для структурного аналізу професійної діяльності практичного психолога повинно проводитись з урахуванням специфіки її предметних умов. Відповідно до запропонованої Є. Клімовим типології професій діяльність психолога-практика належить до соціономічного типу ("людина – людина"), і характеризується властивим для неї роздвоєнням предмета праці, яким є, з одного боку, сукупність знань, вмінь та навичок, пов'язаних з певною галуззю науки, з іншого – норми і навички взаємодії з людьми.

На основі аналізу наукових джерел [1; 3; 4; 5; 7] нами було встановлено, що існуючий рівень досліджень особливостей професійної діяльності психолога (зовнішні умови) та особистісних особливостей самого психолога як суб'єкта цієї діяльності (внутрішні умови) не дозволяє сформулювати цілісної моделі співвідношення перших та других. Унаслідок цього у зону невизначеності діяльності потрапляє переважна частина основних її елементів (обставини, методи, алгоритми роботи), включно з її остаточним результатом, який у діяльності психолога є таким же індивідуальним і неповторним, як і проблеми його клієнтів, визначені унікальністю поєднання їхніх індивідуальних особливостей та життєвих реалій. Ця обставина створює додаткові труднощі при виділенні та класифікації феноменів, які могли б характеризувати ІСД, і які пов'язані зі специфікою: а) поставленої мети, б) обставин, у яких вона досягається, в) об'єкта докладання професійних зусиль, г) певними індивідуальними особливостями суб'єкта діяльності.

Іншим варіантом є дослідження загальних характеристик діяльності, які проявляються у всіх її напрямках та різновидах. Подібного підходу фактично дотримуються дослідники, котрі вивчають ІСД представників соціономічних професій, передусім педагогів [4; 5]. Зокрема, у роботах А. Маркової та А. Ніконової, виокремлюється три типи характеристик: змістовні, динамічні та результативні. Основою індивідуального стилю є перші, до яких автори відносять: 1) переважну орієнтацію (вчителя) – на процес, на процес і результат чи на результат діяльності (навчання); 2) адекватність-неадекватність планування процесу діяльності (навчально-виховного процесу); 3) оперативність-консервативність у використанні засобів та способів (педагогічної) праці; 4) рефлексивність-інтуїтивність [5].

Специфіку виділених дослідницями ІСД саме як педагогічних визначають лише результативні характеристики: однорідність рівня знань учнів, стабільність їхніх навичок учіння, рівень розвитку інтересу до навчального предмета конкретного вчителя.

З огляду на це, змістовні та динамічні характеристики вважаємо придатними для опису соціономічних професій у цілому. Саме тому надалі спираємося на поелементну структуру моделі А. Маркової та А. Ніконової при розробці власної програми емпіричного дослідження, метою якого була перевірка нами вірогідності припущення про наявність у професійних психологів-практиків різних груп суб'єктивних ознак, що визначають ефективність їхньої діяльності. Мовиться головним чином про змістовні та динамічні характеристики ІСД, які і є тими параметрами, що діагностувалися нами в обстежуваних, хоча й за невеликим винятком: характеристика спрямованості рефлексії суб'єкта (на себе, на обставини чи на інших) була замінена нами на визначення локусу суб'єктивного контролю, котра, на наш погляд, вирізняється більшою ґрунтовністю, оскільки визначає особливості реакції на досить широкий спектр об'єктивних та суб'єктивних обставин діяльності, ніж власне спрямованість рефлексії.

У процесі підбору методик перед нами постала проблема відсутності стандартизованих засобів дослідження більшості параметрів обраної нами системи характеристик ІСД. Тому для їх діагностики були розроблені міні-анкети (експрес-ідентифікатори) з описами проявів (по п'ять питань на кожну з них). Сума обраних симптомів одного з типів поведінки вказу-

Таблиця 1

*Засоби діагностики основних характеристик
індивідуального стилю діяльності практичного психолога*

Змістовні характеристики	Діагностичний засіб
Переважаюча орієнтація психолога: на процес роботи, на процес і результат роботи, лише на результат роботи	Шкала установок, запозичена з методики О. Потьомкіної для діагностики соціально-психологічних установок особистості у потребо-мотиваційній сфері особистості
Адекватність-неадекватність планування процесу діяльності психологом	Авторський експрес-ідентифікатор
Оперативність-консервативність у використанні засобів і способів психологічної діяльності	Авторський експрес-ідентифікатор
Рефлексивність-інтуїтивність: вміння / невміння психолога адекватно аналізувати особливості та результативність власної діяльності	Методика А. Карпова для визначення рівня розвитку рефлексивності
Динамічні характеристики	Діагностичний засіб
Гнучкість-традиційність: легкість чи важкість зміни форм, методів, програм діяльності	Авторський експрес-ідентифікатор
Імпульсивність-обережність: імпровізація, афективність чи продуманість дій, їх ретельний аналіз	Авторський експрес-ідентифікатор
Стійкість-нестійкість стосовно змінюваної ситуації	Авторський експрес-ідентифікатор
Стабільне емоційно-позитивне чи нестійке емоційне ставлення до клієнтів: доброзичливість, терплячість, врівноваженість чи ситуативність в оцінці, різкі спади у настрої	Авторський експрес-ідентифікатор
Наявність-відсутність особистісної тривожності	Методика Дж. Тейлора в адаптації Т. Немчинова та В. Норахідзе
Локус контролю	Методика Дж. Роттера, адаптована Є. Бажиним і співробітниками

вала на переважання тієї чи іншої характеристики у діяльності обстежуваного. Схема побудови методики і шкала оцінки результатів були аналогічні для змістовних та динамічних характеристик. У підсумку здійснення такої роботи програма емпіричного дослідження передбачала використання як авторських, так і стандартизованих методик (*табл. 1*).

Презентація згаданих методик обстежуванним здійснювалась на одному бланку, містила вступну та реєстраційну частину, інструкції до окремих методик та блоки запитань. До методики А. Карпова додавався спеціальний бланк для фіксації відповідей. У бланку відповідей не вказувалися назви методик та їх спрямованість, що зумовлювалося специфікою

контингенту обстежуваних (психологи використовують деякі з цих методик у професійній практиці, що могло спричинити небажані соціально-психологічні ефекти при тестуванні).

Організація діагностичного оцінювання відбувалась з урахуванням обставин, що унеможлилювали вивчення особливостей ІСД за класичною схемою емпіричного спостереження. Загалом обстеження проводилося без відриву від місць роботи, які розташовані у школах різних районів Тернопільської області та міста Тернополя. Єдино можливою альтернативою стало заочне дослідження, здійснюване з допомогою бланкових методик. Зважаючи на наявність недоліків, у такій організації діагностування є і позитивні аспекти, скажімо,

Таблиця 2

Розподіл обстежуваних за ознакою орієнтації на процес-результат діяльності, у %

	Орієнтація на:		
	процес	результат	процес і результат
Кількість обстежуваних	40,3	42,3	17,3

фактична анонімність обстежуваного може спонукати його до більшої щирості та відкритості при відповіді на запитання; відсутність безпосереднього контакту між ним та дослідником дозволяє уникнути деяких ефектів особистої взаємодії (інгібіції, ефекту плацебо, ефекту Розенталя (ефекту Пігмаліона)); кореспондентське вивчення дає змогу охопити широке коло респондентів, особливо тоді, коли їх популяція є розпорошеною.

Вибірка становила 52 особи, з яких лише один був чоловік, відповідно – 51 жінка. Максимальний стаж роботи становив 20 років, мінімальний – один рік, середній – дев'ять років. Мода вибірки становила 5 років стажу.

Застосування методики А. Карпова давало змогу отримувати дані, виміряні у шкалі рівних відношень (так звані стени). Проте для зручності порівняння з іншими діагностичними даними вони були зведені до порядкової шкали з трьома рангами: низький, високий і середній рівень рефлексивності. Кількісні дані методики Дж. Тейлора також співвідносилися з ранговою шкалою – низькою, середньою і високою тривожністю. Аналогічно і дані, отримані за методикою Дж. Роттера, вимірювалися процедурою рангової шкали – низький, середній та високий рівні інтернальності в обстежуваних.

Отже, у результаті проведення даного дослідження нами отримані дані двох видів: подані у номінативній шкалі (один параметр – орієнтація на процес чи / та результат) і виміряні за ранговою шкалою (дев'ять параметрів). Інакше кажучи, вдалося здобути масив даних, які оцінюють властивості особистості обстежуваних та їхньої діяльності за десятьма параметрами. На основі цього нами виділено три неперехресні множини обстежуваних (**табл. 2**).

Розподіливши вибірку за критеріальною ознакою орієнтації на процес чи результат, нами отримано три класи обстежуваних відповідно до цієї характеристики. Для того щоб визначити, чи впливають показники орієнтації на процес-результат на особливості ІСД, пот-

рібно відповісти на запитання: чи відрізняються між собою емпіричні розподіли значень дев'яток параметрів індивідуального стилю, що згруповані відносно їх належності обстежуваним з трьома типами орієнтації. Для розв'язання цього завдання використаний критерій χ^2 . Висуваємо дві статистичні гіпотези:

– H_0 – емпіричний розподіл ознак за параметром “орієнтація на результат” не відрізняється від емпіричних розподілів ознак ІСД за параметром “орієнтація на процес” та “орієнтація на процес і на результат”;

– H_1 – емпіричний розподіл ознак за параметром “орієнтація на результат” відрізняється від емпіричних розподілів ознак ІСД за параметром “орієнтація на процес” та “орієнтація на процес і на результат”.

У випадку зіставлення двох і більше емпіричних розподілів нами використана формула для розрахунку критерію Пірсона χ^2 :

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \frac{(F_e - F_m)^2}{F_m},$$

де F_e – емпірична частота розподілу; F_m – теоретична частота розподілу; n – кількість розрядів.

Отримані значення критерію χ^2 показують, що розподіли параметрів ІСД у вибірках обстежуваних, орієнтованих на процес, на результат і на процес та результат, суттєво відрізняються між собою (відповідно $\chi_1^2=724,27$ ($\rho \leq 0,001$), $(\chi_2^2=658,927$ ($\rho \leq 0,001$), $\chi_3^2=318,65$ ($\rho \leq 0,001$)). Це свідчить про високий ступінь диференційованості ознак відносно вказаних нами критеріїв. Нерівномірність розподілу ІСД-ознак у групах імовірно вказує на наявність певних факторів, неоднакових для різних груп, які зумовлюють варіації індивідуальних показників в обстежуваних. З метою їх виявлення нами застосований факторний аналіз, першим етапом якого було встановлення кореляційних зв'язків. Враховуючи те, що дані за дев'ятьма параметрами ІСД виміряні у ран-

Таблиця 3

Кореляції параметрів ІСД у групі обстежуваних з переважною орієнтацією на результат

Характеристики індивідуального стилю діяльності	Адекватність	Оперативність	Рефлексивність	Гнучкість	Імпульсивність	Стійкість	Стабільне емоційно позитивне ставлення	Тривожність	Інтернальність
Адекватність	1								
Оперативність	-0.04	1							
Рефлексивність	0.012	-0.13	1						
Гнучкість	-0.17	0.153	-0.051	1					
Імпульсивність	-0.05	0.333	0.321	0.13	1				
Стійкість	0.198	-0.069	0.53	-0	-0.01	1			
Стабільне емоційно позитивне ставлення	0.014	0.327	-0.109	0.13	0.207	0.03	1		
Тривожність	0.137	0.069	-0.023	0.42	0.008	-0.16	-0.23	1	
Інтернальність	-0.14	-0.187	0.41	0.06	0.099	0.3	-0.06	-0.01	1

говій шкалі, для визначення кореляцій між ними найкраще використати коефіцієнт рангових кореляцій Спірмена (проте критичні значення визначаються за таблицями для коефіцієнта Пірсона, оскільки обсяг вибірки перевищує 40 осіб). У даній вибірці виявлено лише дві значущі кореляції: між показниками стійкості та рефлексивності ($\rho=0,53$, при рівні статистичної значущості $\leq 0,05$) та показниками гнучкості та тривожності ($\rho=0,42$, рівень статистичної значущості $\leq 0,05$) (*табл. 3*).

У групі обстежуваних, орієнтованих на процес, не виявлено значущих кореляцій між жодними параметрами (*табл. 4*).

Аналогічна картина спостерігається у співвідношеннях параметрів індивідуального стилю у групі з переважною орієнтацією обстежуваних на процес і на результат (*табл. 5*).

Відсутність значущих кореляційних зв'язків унеможливує проведення факторного аналізу за отриманими даними, оскільки низькі значення коефіцієнтів кореляції перешкоджають виділенню вагомих факторів. Припускаємо, що причиною цього можуть бути низька валідність використаних нами методик, особливо тих, які створені нами, та невелика чисельність вибірки. З іншого боку, цілком імовірно, що отримані показники насправді не мають безпо-

середніх взаємозв'язків, будучи відносно самостійними симптомокомплексами професійної діяльності психолога. У такому разі варто змінити вихідний концептуальний задум дослідження цих параметрів і знову вивчати їх розмежовано.

Проаналізувавши моди виділених нами груп, припустимо, які з якостей зустрічаються найчастіше у популяції обстежуваних, а на основі цього визначимо і найімовірніші комбінації стильових характеристик. Для цього нами були складені таблиці мод окремих стильових портретів груп з різними орієнтаціями. Отож, проведення даної процедури дозволило нам виокремити **три типи ІСД**.

Перший з них характеризується переважною спрямованістю на результат. Йому властиві адекватність планування та оперативність у використанні методів і способів здійснення власної професійної діяльності. Аналіз останньої, її процесу, результату, переваг і недоліків здійснюється носіями цього стилю здебільшого інтуїтивно. Їм властиве співвідношення рис гнучкості і традиційності, імпульсивності та обережності, стійкості та несталості. У діловій поведінці психолога проявляється стабільно позитивне ставлення до клієнтів. Йому притаманні середні рівні тривожності та інтер-

Таблиця 4

Кореляції параметрів ІСД у групі обстежуваних з переважною орієнтацією на процес

Характеристики індивідуального стилю діяльності	Адекватність	Оперативність	Рефлексивність	Гнучкість	Імпульсивність	Стійкість	Стабільне емоційно позитивне ставлення	Тривожність	Інтернальність
Адекватність	1								
Оперативність	-0.19	1							
Рефлексивність	-0.01	-0.16	1						
Гнучкість	0.099	0.171	-0.23	1					
Імпульсивність	-0.09	0.341	-0.21	0.36	1				
Стійкість	0.13	0.119	0.08	-0.14	-0.15	1			
Стабільне емоційно позитивне ставлення	0.073	-0.02	0.401	-0.11	-0.21	0.302	1		
Тривожність	-0.29	0.039	0.248	0.09	-0.17	-0.34	-0.34	1	
Інтернальність	0.195	-0.27	0.2	-0.16	-0.26	0.022	-0.31	0.31	1

нальності, а тому локалізацію контролю не можна назвати однозначно екстернальною чи інтернальною (*табл. 6*).

Другому типові властива орієнтація переважно на процес діяння. Не завжди адекватне планування власної фахової діяльності поєднується у таких людей зі значною оперативністю у виборі її форм і методів. Спостерігається дещо вищий рівень рефлексії витрати професійних зусиль і більша гнучкість при реагуванні на зміни у ділових ситуаціях. Цьому типові теж характерні проміжні стани імпульсивності-обережності, стійкості-нестійкості. Аналогічно до першого типу, носіям даного стилю притаманні стабільне емоційно позитивне ставлення до клієнта, помірна тривожність та середній рівень інтернальності (*табл. 7*).

Основними ознаками **третього** типу є приблизно однакова орієнтація як на процес, так і на результат діяльності, адекватність планування вчинкових дій та оперативність у виборі підходів до їх здійснення. Представникам цього стилю властивий середній рівень рефлексивності, гнучкість у поведінці та діяльності, проміжні показники за параметрами імпульсивності-обережності та стійкості-нестійкості стосовно швидкоплинних ситуацій повсякдення. Ставлення до навколишніх є менш стійким і більш ситуативним. Помірний

рівень тривожності та посередня інтернальність доповнюють характеристику цього стилю (*табл. 8*).

Окремо зазначимо, що для всіх трьох типів характерна така змістовна риса, як оперативність (властива відповідно 81,82%, 80,95% та 55,55% обстежуваним у різних групах), а також притаманні динамічні характеристики посередньо присутніх тривожності та інтернальності (68,18% і 86,36%, 68,18% і 86,36% та 66,66% і 55,55%). Всі ці показники мають високу частоту зустрічної присутності в усіх вибірках незалежно від орієнтаційних установок на процес чи на результат. Відтак названі особливості ІСД певним чином корелюють з умовами буденної професійної діяльності психолога.

Оперативність є адаптивною рисою відносно таких умов, як складність і порівняно важка прогнозованість, висока динамічність соціальних і психологічних феноменів, з якими працює психолог, що передбачає оволодіння значною кількістю методів діяльності для того, щоб мати можливість на них ефективно впливати. Середній рівень тривожності – одна з ознак психічного благополуччя, що вказує на відсутність яскраво виражених невротичних проявів у психіці індивіда і на загал відповідає вимогам, які висуваються до особистості психолога. Помірна інтернальність – це найбільш

Таблиця 5

Кореляції параметрів ІСД у групі обстежуваних з переважною орієнтацією на процес і на результат

Характеристики індивідуального стилю діяльності	Адекватність	Оперативність	Рефлексивність	Гнучкість	Імпульсивність	Стійкість	Стабільне емоційно-позитивне ставлення	Тривожність	Інтернальність
Адекватність	1								
Оперативність	-0.35	1							
Рефлексивність	0.1	0.55	1						
Гнучкість	0.316	-0.16	-0.2	1					
Імпульсивність	-0.4	0.316	-0.4	-0.5	1				
Стійкість	-0.25	-0.25	0.07	-0.11	-0.54	1			
Стабільне емоційно-позитивне ставлення	-0.1	-0.1	-0.6	0.632	0.04	-0.07	1		
Тривожність	-0.32	0.632	0.63	-0.5	0.13	0.11	-0.6	1	
Інтернальність	-0.35	0.55	0.1	0.316	-0.04	0.07	0.35	0.16	1

поширена характеристика у людській популяції, коли поведінка і психологічне почуття відповідальності людини головню залежать від особливостей ситуації взаємодії [6]. На нашу думку, даний показник адекватний саме умовам діяльності психолога в закладах освіти, де результат його праці має інтегративний характер і спричинений не лише його зусиллями, а й готовністю і спроможністю до співпраці учнів, вчителів, батьків, а сама діяльність проходить у форматі майже безперервної суб'єкт-

суб'єктної взаємодії, що передбачає визнання за партнером права на контроль ним власної поведінки і співвідповідальності за взаємостосунки і спільну з психологом справу.

Водночас примітно, що у всіх трьох типах ІСД частіше зустрічаються проміжні характеристики динамічних показників: поєднання стійкості та нестійкості, імпульсивності та обережності. Перша закономірність може бути пов'язана з тим, що діяльність психолога, на відміну від праці педагога, не має чітких ззовні заданих

Таблиця 6

Найпоширеніші характеристики ІСД у групі обстежуваних з переважною орієнтацією на результат

Характеристики ІСД		Частота зустрічальності ознаки	Відсоткове відношення, %
змістовні	Адекватність	11	50
	Оперативність	18	81,82
	Інтуїтивність	11	50
динамічні	Поєднання гнучкості і традиційності	13	59,09
	Поєднання імпульсивності та обережності	15	68,18
	Поєднання стійкості та нестійкості	16	72,73
	Стабільне емоційно-позитивне ставлення	13	59,09
	Середній рівень тривожності	15	68,18
	Середній рівень інтернальності	19	86,36

Таблиця 7

*Найпоширеніші характеристики ІСД у групі обстежуваних
з переважною орієнтацією на процес*

Характеристики ІСД		Частота зустрічальності ознаки	Відсоткове відношення, %
змістовні	Поєднання адекватності та неадекватності	10	47,62
	Оперативність	17	80,95
	Поєднання рефлексивності та інтуїтивності	13	61,90
динамічні	Гнучкість	14	66,67
	Поєднання імпульсивності та обережності	14	66,67
	Поєднання стійкості та нестійкості	13	61,90
	Стабільне емоційно позитивне ставлення	12	57,14
	Середній рівень тривожності	15	68,18
	Середній рівень інтернальності	19	86,36

цілей, не є суворо регламентованою у часі, і повинна бути орієнтована на сприяння розвитку особистості учня, що зумовлює значну залежність проміжних цілей його діяльності від індивідуально-психологічних особливостей, форм та змістовлень такого розвитку.

Поєднання імпульсивності та обережності теж відповідає особливостям професійної діяльності практичного психолога, а саме відносною складністю прогнозування умов робо-

ти, потребою в додаткових заходах для мотивації клієнтів. Наприклад, у взаємодії учня з психологом, на відміну від його взаємодії з педагогом, відсутні такі "універсальні" мотиватори, як оцінка та дисциплінарні впливи; психолог повинен продумувати різноманітні (відповідно до особливостей потребо-мотиваційної та емоційно-почуттєвої сфер окремих учнів) шляхи їх заохочення до активної співпраці з ним, впливати не лише на інтелект, а

Таблиця 8

*Найпоширеніші характеристики ІСД у групі обстежуваних
з переважною орієнтацією на процес і результат*

Характеристики ІСД		Частота зустрічальності ознаки	Відсоткове відношення, %
змістовні	Адекватність	5	55,55
	Оперативність	5	55,55
	Поєднання рефлексивності та інтуїтивності	5	55,55
динамічні	Гнучкість	6	66,66
	Поєднання імпульсивності та обережності	5	55,55
	Поєднання стійкості та нестійкості	5	55,55
	Поєднання стійкого емоційно позитивного та нестійкого ставлення	5	55,55
	Середній рівень тривожності	6	66,66
	Середній рівень інтернальності	5	55,55

Таблиця 9

Відмінності між характеристиками різних типів ІСД

Типи ІСД	Переважаюча орієнтація	Планування діяльності	Рефлексивність – інтуїтивність	Гнучкість – традиційність	Ставлення до клієнтів
Перший (СЗ)	Результат	Адекватне	Інтуїтивність	Поєднання гнучкості і традиційності	Стабільне емоційно позитивне
Другий (ВНМС)	Процес	Менш адекватне	Поєднання інтуїтивності та рефлексивності	Гнучкість	Стабільне емоційно позитивне
Третій (ВНВП)	Процес – результат	Адекватне	Поєднання інтуїтивності та рефлексивності	Гнучкість	Поєднання стабільного емоційно позитивного та нестабільного
Четвертий (ідеалізований) (ГЗ)	Процес – засоби – результат	Адекватне	Поєднання інтуїтивності та рефлексивності домірно до ситуацій професійної діяльності	Поєднання гнучкості і традиційності відповідно до ситуацій професійної діяльності	Стабільне емоційно позитивне у лоні власного психологічного благополуччя

й на всі аспекти їхньої поведінки і психодуховного життя, що неможливо без урахування спонукальної сили емоцій, переживань, афектів. Окрім цього, порівняно низький рівень рефлексивності психологів внутрішньо блокує продуктивний самоаналіз власної діяльності.

Такі якості, як оперативність, поєднання імпульсивності та обережності, стійкості та нестійкості, середні рівні тривожності та інтернальності, є спільними для всіх трьох типів, тому на даний час немає підстав включати їх до списку диференційних стильових характеристик. Відмінності між виділеними типами ІСД психолога полягають у співвідношенні таких ознак, як орієнтація на процес чи результат, адекватність планування діяльності, співвідношення рефлексивності та інтуїтивності, гнучкості і традиційності, ставлення до клієнтів (*табл. 9*).

Аналізуючи вищенаведені відмінності, підкреслимо, що у першого типу спостерігається поєднання адекватності планування роботи та стабільного емоційно позитивного ставлення до клієнтів. Звідси формулюємо припущення, що представникам цього типу вдається органі-

зувати свою діяльність таким чином, щоб її реалізація не спричинила напружених стосунків, конфліктів, стресів та негативних емоцій, які можуть зіпсувати ставлення психолога до своєї роботи та людей, з якими він працює. Таку діяльність можна назвати збалансованою. У представників інших типів ІСД ці характеристики не гармонізовані. Проте в обстежуваних, зорієнтованих на процес (другий тип ІСД), при менш адекватному плануванні ситуаційно утверджується стабільне емоційно позитивне ставлення до клієнтів, а у представників третього типу (зорієнтованих і на процес, і на результат) адекватність хоч і залишається високою, проте ставлення до клієнтів часто дестабілізується. І це легко пояснити: в носіїв другого типу визначальними у роботі є саме людські стосунки, котрі мають пріоритет навіть перед професійними обов'язками, тому незначні помилки і негаразди в роботі психолога не змінюють їхнього переважно позитивного ставлення до клієнтів. Натомість у представників третього типу адекватність діяльності супроводжується погіршенням такого ставлення, адже для цієї когорти психологів безпосередні

цілі щоденного діяння належать до головних порівняно з доброзичливими міжособистісними стосунками з клієнтами. Відтак другий і третій типи ІСД психолога характеризуються меншою збалансованістю між адекватністю планування діяльності та ставленням до клієнтів. Посилаючись на твердження Є. Клімова про двійстий характер предмета праці представників соціономічних професій, можемо припустити, що у другого типу відбувається зсув орієнтації діяльності на міжособистісну взаємодію з клієнтами, а у третього – на виконання предметних завдань професійної діяльності.

Іншими варіативними умовами аналізованих стилів є рівень рефлексивності та співвідношення гнучкості і традиційності. Перший тип ІСД психологів характеризується низькою рефлексивністю та порівняно високою традиційністю. Крім того, вони несхильні до критичного осмислення власної діяльності, реалізують та оцінюють її на основі певних не повно усвідомлюваних стереотипів, набутих у процесі навчання й освоєних форм психологічної практики, нарешті схильні до більш строгих і стандартизованих схем роботи. У носіїв двох інших типів ІСД рівень рефлексивності вищий, одночасно більша й гнучкість поведінки, що виявляється у спроможності змінювати та урізноманітнювати форми і засоби своєї повсякденної праці, варіювати стратегіями і техніками роботи, спираючись у своїх змінах на дані самої рефлексії. Тому поєднання змістового наповнення рефлексивності-інтуїтивності та динамічних характеристик гнучкості-традиційності уможлиблює варіативність стратегій профдіяльності практичного психолога.

Таким чином, як робочі назви для типів ІСД психолога пропонуємо такі: **I тип** – стереотипний збалансований (СЗ); **II тип** – варіативний незбалансований зі зсувом на міжособистісні стосунки в діяльності (ВНМС); **III тип** – варіативний незбалансований зі зсувом на предметні вимоги праці (ВНВП).

Підсумовуючи результати виконаного дослідження, можемо сказати, що шляхом емпіричних узагальнень нам вдалося виділити цих три гіпотетичних типи, можливість реального існування яких підтверджується наявністю їх носіїв у вибірці обстежуваних. Утім, зважаючи на наш дослідницький інтерес до піднятої проблеми, констатуємо необхідність звернення до методологічної картини *типологічного підходу*, одним з основних обов'язкових принципів якого є кватерність або четвертинність [8].

Урахування його першорядної значущості у процедурі типологізації, вимагає введення четвертого типу як бажаного взірця ІСД практичного психолога. Залишаючись у межах поелементної структури моделі А. Маркової та А. Ніконової, проектуємо цей тип ІСД у вигляді *цілісного ідеалізованого конструкта*, у якому впорядковано і діалектично поєднуються змістовні та динамічні характеристики професійної діяльності. Робочою назвою даного типу пропонуємо – *гнучкий збалансований* (ГЗ) і розглядаємо його у сукупності таких стильових ознак: адекватне планування професійної діяльності, виправдане поєднання інтуїтивності та рефлексивності, гнучкості і традиційності відповідно до ситуацій життєактивності, стабільне емоційно позитивне ставлення до клієнтів, що вибудовується на фоні власного психологічного благополуччя (*змістовні характеристики*) та орієнтація не лише на процес і результат професійної діяльності, а й на засоби її здійснення (*динамічні*). Безперечно, така знаннява презентація не може бути апріорною, оскільки потребує підтвердження свого змісту емпіричним шляхом.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Дослідження індивідуального стилю діяльності представників соціономічних професій, у тому числі й психологів-практиків, щонайперше має базуватися на емпіричному виявленні співвідношень між специфічними особливостями стратегії виконання діяльності та певними індивідуальними властивостями суб'єкта, котрий виконує цю діяльність.

2. Складність та різноманітність дій і операцій, які доводиться виконувати працівникам професій типу “людина-людина”, а також комплексність та віддаленість у часі їх фахових завдань виправдовує зосередження досліджень стильових особливостей їхньої діяльності на визначенні стратегій і технік досягнення проміжних цілей повсякденної роботи з людьми.

3. Здійснене дослідження скоріше наближене до постановки даної проблеми як такої, що потребує подальших наукових пошуків як у методологічному аспекті, так і в експериментальному. Тому найближчою перспективою бачимо ґрунтовне вивчення результативних характеристик професійної діяльності практичного психолога та створення типології ІСД фахівців названого профілю.

1. Власова Ю.В. К вопросу о профессиональном становлении и развитии личности психолога / Ю.В. Власова, О.А. Белобрыкина // Психология в вузе. – 2004. – № 2. – С. 86–98.

2. Дорфман Л. Стили активности – методологические и теоретические предпосылки интегрального подхода / Леонид Дорфман // Стиль человека : психологический анализ / под ред. А.В. Либины. М. : Смысл, 1998. – С. 34–51.

3. Ильин Е.П. Стиль деятельности: новые подходы и аспекты / Евгений Павлович Ильин // Вопросы психологии. – 1988. – № 6. – С. 85–93.

4. Лось К.В. Системоутворювальна роль стилю діяльності суб'єкта в забезпеченні єдності емоційної та когнітивної сфер психічного / Катерина Володимирівна Лось // Актуальні проблеми психології. – 2006. – Т. 7. – Вип. 20. – Ч.І. – С.259–262.

5. Маркова А.К. Психологические особенности индивидуального стиля деятельности учителя / А.К. Маркова, А.Я. Никонова // Вопросы психологии. – 1987. – №5. – С. 40–48.

6. Савчин М.В. Вступ до спеціальності: Психолог, практичний психолог [Навч. пос.]/М.В. Савчин, З.С. Гаврик. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 400 с.

7. Толочек В.А. Современная психология труда: Уч. пос. / Владимир Алексеевич Толочек. – СПб. : Питер, 2005. – 479 с.

8. Фурман А.В. Типологічний підхід у системі професійного методологування / А.В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – № 2. – С. 78–92.

9. Шадриков В.Д. Проблемы системогенеза профессиональной деятельности / Владимир Дмитриевич Шадриков. – М. : Прогресс, 1982. – 186 с.

10. Шукин М.Р. Проблемы индивидуального стиля деятельности в научной школе В.С. Мерлина / Марат Родионович Шукин // Вестник ПГПУ. – Серия: Психология. – 1998. – № 1. – С. 18–28.

REFERENCES

1. Vlasova J.V. K voprosu o professional'nom stanovlenii i razvitiu lichnosti psihologa / J.V. Vlasova, O.A. Belobrykina // Psihologija v vuzje. – 2004. – № 2. – S. 86–98.

2. Dorfman L. Stili aktivnosti – mjetodologicheskie teorjetichjeskije predposylki integral'nogo podhoda / Ljeonid Dorfman // Stil' chjelovjeka : psihologichjeskij analiz / pod rjed. A.V. Libina. M. : Smysl, 1998. – S. 34–51.

3. Il'in E.P. Stil' djejtjel'nosti: novyje podhody i aspjekty / Evgjenij Pavlovich Il'in //Voprosy psihologii. – 1988. – № 6. – S. 85–93.

4. Los' K.V. Systemoutvoroval'na rol' stylju dijal'nosti sub'jekta v zabezpečenni yednosti emocijnoy ta kognityvnoy sfer psihichnogo / Kateryna Volodymyrivna Los' // Aktual'ni problemy psihologiji. – 2006. – Т. 7. – Vyp. 20. – Ch.I. – S.259–262.

5. Markova A.K. Psihologichjeskije osobjennosti individual'nogo stilja djejtjel'nosti uchitjelja / A.K. Markova, A.K. Nikonova // Voprosy psihologii. – 1987. – №5. – S. 40–48.

6. Savchyn M.V. Vstup do special'nosti: Psycholog, praktychnyj psycholog [Navch. pos.]/ M.V. Savchyn, Z.S. Gavryk. – Ivano-Frankiv'sk : Misto NV, 2007. – 400 s.

7. Tolochjek V.A. Sovrjemjennaja psihologija truda: Uch. pos. / Vladimir Aljexjejevich Tolochjek. – SPb. : Pitjer, 2005. – 479 s.

8. Furman A.V. Typologichnyj pidhid u systemi profesijnogo metodologuvannja / A.V. Furman // Psihologija i suspil'stvo. – 2006. – № 2. – S. 78–92.

9. Shadrikov V.D. Probljemy sistjemogjenjeza professional'noj djejtjel'nosti / Vladimir Dmitrijevich Shadrikov. – M. : Progrjess, 1982. – 186 s.

10. Schukin M.R. Probljemy individual'nogo stilja djejtjel'nosti v nauchnoj shkolve V.S. Mjerlina / Marat Rodionovich Schukin // Vjestnik PGPU. – Sjerija: Psihologija. – 1998. – № 1. – S. 18–28.

АНОТАЦІЯ

Пеньковська Наталія Михайлівна.

Типологічна варіативність індивідуальних стилів діяльності практичних психологів.

У статті проаналізовано найбільш продуктивні аспекти досліджень індивідуального стилю діяльності носіїв професій соціономічного типу, запропоновано оригінальний підхід до вивчення основних характеристик названого стилю у професійній сфері практичного психолога; подано якісно-кількісний аналіз психодіагностичного дослідження змістовних і динамічних характеристик його повсякденної діяльності, на основі якого виділено три гіпотетичних типи індивідуального стилю.

З опорою на сучасну методологію психологічної науки та принципи типологічного підходу обґрунтовується важливість вивчення четвертого типу індивідуального стилю діяльності практичного психолога як ідеального конструкта, що впорядковано поєднує визначені змістовні та динамічні характеристики такої фахової роботи. Здійснюється постановка завдання створення типології індивідуальних стилів його професійної діяльності.

Ключові слова: практичний психолог, індивідуальний стиль діяльності, його основні характеристики і типи.

АННОТАЦИЯ

Пеньковская Наталья Михайловна.

Типологическая вариативность индивидуальных стилей деятельности практических психологов.

В статье проанализированы наиболее продуктивные аспекты исследований индивидуального стиля деятельности носителей профессий социономического типа, предложен оригинальный подход к изучению основных характеристик названного стиля в профессиональной сфере практического психолога; подано качественно-количественный анализ психодиагностического исследования содержательных и динамических характеристик его повседневной деятельности, на основе которого выделено три гипотетических типа индивидуального стиля.

С опорой на современную методологию психологической науки и принципы типологического подхода обосновывается важность изучения четвертого типа индивидуального стиля деятельности практического

психолога как идеального конструкта, который упорядочено сочетает определенные содержательные и динамические характеристики такой профессиональной работы. Осуществляется постановка задачи создания типологии индивидуальных стилей его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *практический психолог, индивидуальный стиль деятельности, его основные характеристики и типы.*

ANNOTATION

Penkovska Nataliya.

Typological variation in individual styles of activity of practical psychologists.

The article analyzes the most productive research aspects of individual style of representatives of socioeconomic type

professions, proposed an original approach to the study of the basic characteristics of the named style in a professional Psychologist; presents qualitative and quantitative analysis of psychodiagnostic research content and dynamic characteristics of his daily activities, on which three hypothetical types of individual style are distinguished.

Relying on modern methodology of psychology and principles of typological approach is justified by the need to study a fourth type of individual style of practical psychology as an ideal construct that combines sorted by content and dynamic characteristics of professional work Psychologist. The task of creating a typology of individual styles of their professional activities done setting.

Key words: *practical psychologist, the individual style of activity, its key characteristics and types.*

Надійшла до редакції 4.02.2015.